

Rozmieszczenie i liczebność dzięcioła zielonosiwego *Picus canus* na Wysoczyźnie Elbląskiej i jego ekspansja na Warmii i Mazurach

Arkadiusz Sikora

Abstrakt: W latach 2004–2005 badano rozmieszczenie, liczebność i wybiórczość siedliskową dzięcioła zielonosiwego na Wysoczyźnie Elbląskiej (pow. ok. 420 km²) na tle jego ekspansji w regionie warmińsko-mazurskim. Badany obszar jest najbardziej na wschód wysuniętym wzniesieniem morenowym Pobrzeża Południowobałtyckiego. Zalesienie wynosi około 38% powierzchni regionu, z przewagą buczyn. W sezonie 2004 stwierdzono 17–19 par i 17 pojedynczych ptaków, a w 2005 wykryto 18–23 par i 14 os. Liczebność na Wysoczyźnie Elbląskiej oceniono na 25–35 par. Minimalne zagęszczenie wynosiło przynajmniej 6 par/100 km² powierzchni krajobrazowej i około 16 par/100 km² powierzchni leśnej. Dzięcioł zielonosiwy najliczniej zasiedlał część północno-zachodnią i wschodnią Wysoczyzny. Preferował zespoły leśne z dominującym bukciem – 87% stanowisk (N=48). Średni wiek drzewostanu dominującego w jego terytoriach wynosił 125 lat (zakres 100–150 lat, N=66). W roku 2004 na Wysoczyźnie Elbląskiej stwierdzono hybryda dzięcioła zielonosiwego i dzięcioła zielonego *Picus viridis*. Rozprzestrzenianie się dzięcioła zielonosiwego na Warmii i Mazurach oraz na pobliskiej Wysoczyźnie Elbląskiej rozpoczęło się w połowie lat 1990. Jego populacja na Wysoczyźnie Elbląskiej jest jedną z największych w północnej Polsce.

Numbers and distribution of the Grey-headed Woodpecker *Picus canus* in the Elbląg Plateau and its expansion in Varmia and Masuria. **Abstract:** In 2004–2005 the abundance, distribution and habitat selectivity of the Grey-headed Woodpecker *Picus canus* breeding in the Elbląg Plateau (ca 420 km²) were studied against the background of the species expansion in the region of Varmia and Masuria. The area under investigations represents the easternmost morainic plateau of the South-Baltic Coastland, in ca 38% covered by forest, with beech woods predominating. In the season of 2004, 17–19 pairs and 17 single birds were recorded, and in 2005 – 18–23 pairs and 14 individuals. The species abundance in the Elbląg Plateau was estimated at 25–35 pairs. The minimum density was at least 6 pairs per 100 km of landscape area, and ca 16 pairs per 100 km² of forest area. Great-headed Woodpeckers were most numerous in the north-western and eastern part of the Plateau, preferring forest communities with the European Beech *Fagus sylvatica* predominating – 87% of sites (N=48). The age of the stands which predominated in the species breeding territories was 125 years on average (range of 100–150 years, N=66). In 2004 a hybrid between the species discussed and the Green Woodpecker *P. viridis* was found in the Elbląg Plateau. The Grey-headed Woodpecker started to spread in Varmia and Masuria as well as in the neighbouring Elbląg Plateau in the mid-1990s, its population in the last region mentioned ranking among the largest in northern Poland.

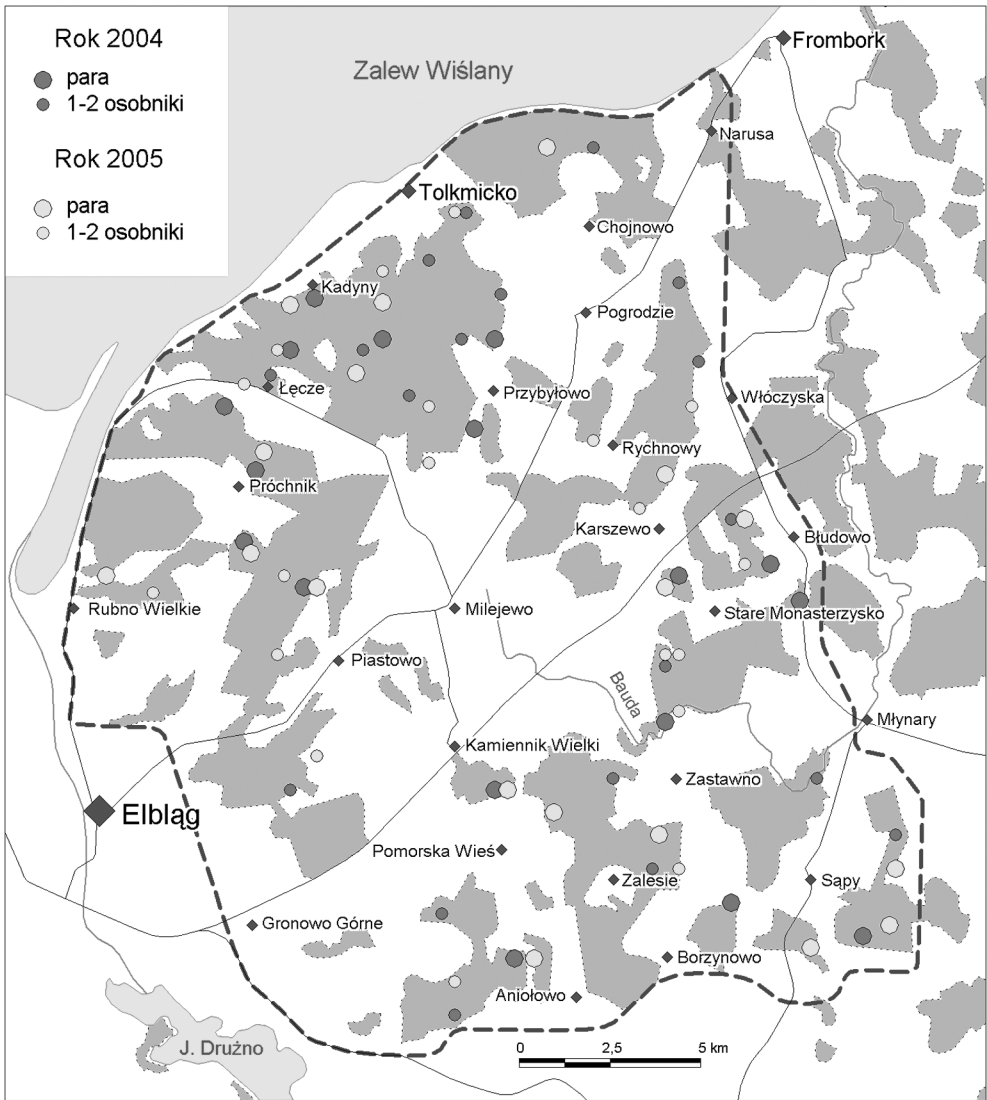
Dzięcioł zielonosiwy *Picus canus* jest osiadłym gatunkiem euroazjatyckim występującym od wybrzeży Atlantyku po Pacyfik. W Europie gniazduje w środkowej części Fennoskandii, krajach nadbałtyckich oraz wschodniej i środkowej części kontynentu, dochodząc najdalej na zachód do Francji, a na południe do Bułgarii i Grecji (Saari & Südbeck 1997). W latach 1970–1990 w Europie wykazywano nieznaczną tendencję spadkową populacji tego ptaka (Mikusiński & Angelstam 1997). Na początku lat 1990. sugerowano spadek liczebności w Niemczech oraz Rumunii, choć jednocześnie podkreślano trudności w prowadzeniu jego monitoringu (Spitznagel 1993 w: Saari & Südbeck 1997). W latach 1990. w Europie populację dzięcioła zielonosiwego określono jako stabilną (BirdLife International 2004). Obecnie figuruje na liście gatunków specjalnej troski w Europie. Uznany za gatunek o niekorzystnym statusie ochronnym, którego światowa populacja nie jest skoncentrowana w Europie – SPEC 3 (BirdLife International 2004). Znajduje się również na liście gatunków Załącznika I Dyrektywy Ptasiej, które są kluczowe do wyznaczania obszarów specjalnej ochrony ptaków w sieci Natura 2000.

Lęgowiska dzięcioła zielonosiwego w Polsce obejmują dwa zasadnicze obszary. Na południu jest to zwarty zasięg na Śląsku i w Małopolsce oraz w północno-wschodniej części kraju od Podlasia przez Suwalszczyznę, północną Warmię i Mazury, do Pojezierza Iławskiego i Wysoczyzny Elbąskiej (Tomiałojć & Stawarczyk 2003, Stajszczyk & Sikora 2004). Dzięcioł ten rzadko gniazduje na Mazowszu, w Górach Świętokrzyskich i na znacznej części Lubelszczyzny. W Polsce liczebność dzięcioła zielonosiwego ostatnio wzrasta i jednocześnie gatunek powiększa zasięg (Dyrcz 1991, Cenian & Sikora 2003, Kempa & Kosiński 2003, Tomiałojć & Stawarczyk 2003).

Niniejsza praca dotyczy rozmieszczenia, liczebności i siedlisk występowania dzięcioła zielonosiwego na Wysoczyźnie Elbąskiej oraz jego ekspansji w regionie warmińsko-mazurskim.

Teren badań

Wysoczyzna Elbąska jest najbardziej na wschód wysuniętym wzniesieniem morenowym Pobrzeża Południowobałtyckiego. Na północy graniczy z Zalewem Wiślanym, od zachodu i południa z Żuławami Wiślanym, a od wschodu z Równiną Warmińską (Kondracki 1998). Najbardziej wyniesiona jest środkowa część z kulminacją 198 m n.p.m. Charakterystycznym elementem rzeźby terenu są liczne wąwozy z wartkimi potokami, spływające promiennie z Wysoczyzny. Skraje wzniesienia opadają najwyraźniej ku Zalewowi Wiślanemu i Żuławom Wiślanym, a łagodniej na wschodzie ku Równinie Warmińskiej. Nie ma tu jezior, a kilka większych zbiorników powstało po wypiętrzeniu wód na ciekach w środkowej części regionu. Liczne są niewielkie oczka wodne w krajobrazie otwartym i w lasach. Klimat tego regionu jest kształtowany wpływami morskimi. Opady roczne są tu stosunkowo wysokie w porównaniu z innymi regionami północnej części kraju, a specyficzny mikroklimat podwyższonej wilgotności powietrza wynika z wolniejszego parowania w głębokich wąwozach (Tokarz 1961, Szmeja 1989). Powierzchnia Wysoczyzny wynosi ok. 420 km², przy czym około 38% zajmują lasy. W ostatnich latach Lasy Państwowe prowadzą intensywne zalesienia na ugorach oraz poligonach wojskowych. W wielu miejscach następuje ekspansja roślinności krzewiastej i drzew. Największe kompleksy leśne występują w północnej i wschodniej części Wysoczyzny, zaś w środkowej części przeważa krajobraz otwarty z zalesieniem nieprzekraczającym kilku procent (rys. 1). Dominują tu zespoły leśne z bukiem zwyczajnym *Fagus sylvatica* (Tokarz 1961, Matuszkiewicz 2001) w tym: żyzna buczyna niżowa *Galio odorati-Fagetum* oraz mniej rozpowszechniona kwaśna buczyna niżowa *Luzulo pilosae-Fagetum*. Na bardziej ubogich glebach występuje zespół pomorskiego lasu bukowo-dębowego *Fa-*

Rys. 1. Rozmieszczenie stanowisk lęgowych dzięcioła zielonosiwego na Wysoczyźnie Elbląskiej w latach 2004–2005; linia przerywana – granice terenu badań, szary odcień – lasy
 Fig. 1. Distribution of the Grey-headed Woodpecker breeding sites in the Elbląg Plateau in 2004–2005; intermittent line – border of the study area, grey colour – forests

go-quercetum petraeae, budowanego przez buk i dąb szypułkowy *Quercus robur* oraz sosnę *Pinus sylvestris*, choć w niektórych rejonach udział tego gatunku jest zawyżony poprzez sztuczne nasadzenia. Grądy reprezentuje ich odmiana subatlantycka *Stellario-Carpinetum*. Wśród lęgów wyróżniono niżowy lęg jesionowo-olszowy *Fraxino-Alnetum*, lęg wiązowo-jesionowy *Ficario-Ulmetum minoris* i podgórski lęg jesionowy *Carici remotae-Fraxinetum*. Łęgi zajmują przede wszystkim podnóża wzniesień w pobliżu strumieni oraz niewielkie płaty na zboczach. Niewielki jest udział powierzchniowy olsów: porzeczkowego *Ribes-nigri-Alnetum* i torfowcowego *Sphagno squarrosi-Alnetum*. Zespół borealnej świerczyny *Sphagno gir-*

gensohnii-Piceetum zajmuje niewielkie zatorfione powierzchniowo niecki, szczególnie w części północnej Wysoczyzny. W rejonie północno-wschodnim występuje najczęściej lasów pochodzących ze sztucznych nasadzeń, w tym głównie sosny i świerka *Picea abies*. Największe połacie starszych lasów zajmują stoki jarów, zaś na płaskich wierzchołkach jest wyższy udział młodszych klas wieku. W wąwozach, w związku z trudnymi warunkami pozyskania drewna, udział martwego drewna, posuszu i zamierających drzew jest najwyższy.

Uprawa roli jest intensywna w środkowej części Wysoczyzny. Ekstensywna gospodarka rolna obejmuje przede wszystkim południowo-wschodnią i wschodnią część regionu. Znaczne połacie otwartego krajobrazu zajmuje mozaika wypasanych łąk oraz ugorów. Sieć osadnicza jest silnie rozwinięta, z przewagą zabudowy wiejskiej. Na skraju południowo-zachodnim Wysoczyzny leży Elbląg (130 tys. mieszkańców). Inne większe miejscowości regionu liczące po 500–3000 mieszkańców to: Kadyny, Łęcze, Milejewo, Pogrodzie i Tolkmicko. Najbardziej ruchliwe odcinki dróg biegną z Elbląga do Karszewa i z Elbląga do Fromborka.

Materiał i metody

Badania prowadzono na Wysoczyźnie Elbląskiej od połowy marca do końca maja w latach 2004–2005. Korzystano z przeglądowych map leśnych w skali 1:20 000 i 1:25 000 dla nadleśnictw: Elbląg, Młynary i Zaporowo oraz z map fizycznych 1:25 000. Cały teren na etapie wstępnym podzielono na 418 kwadratów o powierzchni 1 km² każdy, o granicach tożsamych z kilometrową siatką narzuconą na mapę fizyczną 1:25 000, według odwzorowania 1965. Sześć kwadratów skrajnych Wysoczyzny, stykających się z Zalewem Wiślanym, ma powierzchnię łądu mniejszą niż 1 km². Zasadniczy materiał pochodzi z kontroli prowadzonej raz w sezonie w 100 losowych kwadratach, podczas której wyszukiwano stanowiska kilkunastu innych mało licznych gatunków ptaków. Poszukiwania dzięcioła zielonosiwego prowadzono również poza powierzchniami losowymi, szczególnie w lasach liściastych w wieku powyżej 80 lat, wytypowanych z przeglądowych map leśnych. W roku 2004 kontrolami objęto ok. 70% takich lasów na całej Wysoczyźnie, a w roku 2005 ok. 80%. Łącznie spędzono w terenie ok. 450 godzin: 200 w r. 2004 i. 250 godzin w r. 2005.

W celu zwiększenia wykrywalności dzięciołów odtwarzano z magnetofonu głosy i bębnienie dzięcioła zielonosiwego. Wabienie prowadzono z punktów rozmieszczonych co 300–500 m. Nagranie odtwarzano przez 2–3 min. i potem prowadzono nasłuch trwający 1–2 min. Jeśli w trakcie odtwarzania głosu usłyszano lub zauważono dzięcioła, stymulacja była przerywana. Po usłyszaniu dzięcioła podchodzono do niego, aby było możliwe oznaczenie płci ptaka lub stwierdzenie pary. Po wykryciu pojedynczego ptaka na stanowisku, po ok. 2–3 tygodniach prowadzono ponowną kontrolę w celu wykrycia pary. Na niektórych stanowiskach dopiero podczas trzeciej kontroli wykrywano parę ptaków. Notowano dominujące i współdominujące gatunki drzew oraz ich wiek na obszarze w promieniu do 100 m od miejsc stwierdzeń dzięciołów. Obecne rozmieszczenie i ekspansję dzięcioła zielonosiwego na Warmii i Mazurach omówiono na podstawie danych publikowanych i niepublikowanych, pochodzących z sezonu lęgowego od marca do czerwca.

Liczebność, rozmieszczenie i siedlisko na Wysoczyźnie Elbląskiej

W sezonie 2004 dzięcioły zielonosiwe stwierdzono w 36 miejscach, w tym: 17–19 par i 17 pojedynczych ptaków, z czego 10 samców, 3 samice i 4 os. o nieoznaczonej płci. W kolejnym sezonie 2005 wykryto 18–23 par i 14 pojedynczych osobników: 7 samców, 5 samic i 2 ptaki o nieoznaczonej płci. Frekwencja gatunku na 100 powierzchniach losowych wynosiła 17 i 18% w kolejnych sezonach, przy czym wykryto na nich odpowiednio 6 par w r. 2004 i 8 par w r. 2005. Na podstawie danych z powierzchni losowych oraz wyników kontroli odpo-

Tabela 1. Dominujący i współdominujący gatunek drzewa w lesie w promieniu do 100 m od miejsca stwierdzenia dzięcioła zielonosiwego na Wysoczyźnie Elbląskiej w latach 2004–2005

Table 1. Proportions of predominating tree species within a radius of 100 m from the forest site where a Grey-headed Woodpecker was recorded in the Elbląg Plateau in 2004–2005. (1) – species, (2) – predominating tree species, (3) – second predominating species, (4) – number of sites, (5) – total

Gatunek drzewa (1)	Dominujący gatunek drzewa (2)		Współdominujący gatunek drzewa (3)	
	Liczba stanowisk (4)	%	Liczba stanowisk (4)	%
Buk zwyczajny <i>Fagus sylvatica</i>	48	87	5	16
Dąb szypułkowy <i>Quercus robur</i>	7	13	12	38
Olcha czarna <i>Alnus glutinosa</i>			13	40
Osika <i>Populus tremula</i>			1	3
Topola nieozn. <i>Populus sp.</i>			1	3
Razem (5)	55	100	32	100

wiednich dla tego gatunku siedlisk na większości obszaru Wysoczyzny, łączną liczebność gatunku oceniono na 25–35 par. Minimalne zagęszczenie wynosiło 6 par/100 km² powierzchni krajobrazowej i ok. 16 par/100 km² powierzchni leśnej.

Dzięcioły zielonosiwe występowały niemal we wszystkich większych kompleksach leśnych Wysoczyzny Elbląskiej (rys. 1). Średnia frekwencja tego ptaka na powierzchniach losowych była zróżnicowana w wydzielonych kwartach Wysoczyzny: w części północno-wschodniej – 25%, północno-zachodniej – 22%, południowo-wschodniej – 19% i zdecydowanie niższa w części południowo-zachodniej – 7%. W roku 2004 w rejonie północno-zachodnim Wysoczyzny (zalesienie 55%), gatunek stwierdzono na 16 stanowiskach, a w 2005 na 15. Najpowszechniej występował tu w Lasach Kadyńskich, gdzie na powierzchni zalesionej 30 km² odnotowano 12 stanowisk w roku 2004, a w następnym sezonie 9. Drugim obszarem liczniejszego występowania gatunku była wschodnia część Wysoczyzny. Lasy są tu bardziej rozproszone niż na północy regionu, a ich największe płyty dochodzą do 10 km². W latach 2004–2005 we wschodniej części Wysoczyzny na powierzchni 162 km² (w tym 62 km² powierzchni zalesionej), stwierdzono odpowiednio 16 i 17 stanowisk dzięcioła zielonosiwego. Mniej licznie spotykany w południowo-zachodniej części Wysoczyzny – po 4 stanowiska w obu sezonach. Nie stwierdzony w środkowej części regionu, gdzie lesistość na 50 km² krajobrazu rolniczego wynosi ok. 5%.

W miejscach stwierdzeń dzięcioła zielonosiwego najczęściej występowały zespoły leśne z dominującym bukiem – 87% stanowisk, a rzadziej lasy z przewagą dębu – 13% (tab. 1). Natomiast jako gatunki drzew współdominujących, w jego rewirach najczęściej występowały: olcha i dąb (tab. 1). Średni wiek drzewostanu w miejscach spotkań tego ptaka wynosił 125 lat (zakres 100–150 lat, N=66). Około 2/3 spotkań gatunku odnotowano w drzewostanach w wieku 120 i więcej lat.

Aktywność głosowa

Aktywność głosowa dzięciołów zielonosiwych na Wysoczyźnie Elbląskiej była zróżnicowana w trakcie trwania sezonu. Największe nasilenie pozytywnych reakcji na odtwarzanie głosu z magnetofonu notowano od połowy marca do końca kwietnia. W maju aktywność głosowa

stopniowo spadała. Przy spotkaniach pary, samiec był zdecydowanie bardziej aktywny głosowo niż samica. Najczęściej wydawanym głosem były „melancholijne” gwizdy (najczęściej 4–10 w serii), których wysokość zwykle opadała w końcowej części frazy. Stwierdzono wyraźne różnice w głośności i wyrazistości tego typu głosu u samców i samic. Głos samców był bardziej donośny, a samice wydawały gwizdy krótsze (mniej powtórzeń) i nie tak czysto brzmiące. Cechy te podaje także Cramp (1985) za: Loos (1903, 1905) i Guichard (1948). Trzeba zaznaczyć, że głos samca jest zmienny i może chwilami, według Crampa (1985), przypominać głos samicy. W badaniach na Wysoczyźnie Elbląskiej nie spotkano tak odzywających się samców, co sugeruje, że „słabiej” odzywające się samce spotykane są stosunkowo rzadko. W dwóch przypadkach odnotowano samce dzięcioła zielonosiwego odzywające się niemal identycznie jak dzięcioły zielone *Picus viridis*.

Z bliskiej odległości słyszalne były ciche głosy, wydawane przez samce i samice, które można by określić jak zgrzytliwe powtarzane „dleep”. Według Crampa (1985) jest to głos używany najczęściej podczas łączenia się w pary. W tym okresie dzięcioł zielonosiwy stosunkowo często bębni, przy czym samiec robi to dość regularnie, a samica bardzo rzadko. Czas pojedynczej sekwencji bębnienia wynosi 1–2 sek. i jest ona niemal dwukrotnie dłuższa niż u dzięcioła dużego *Dendrocopos major*, a nieco krótsza niż u głośniejszego bębniącego dzięcioła białogrzbiatego *D. leucotos*. Natomiast dzięcioł zielony bębni tylko wyjątkowo i delikatniej niż dzięcioł zielonosiwy (Cramp 1985).

Przypadek hybrydyzacji

Dnia 20.04.2004 w okolicy Kamionka Wielkiego na Wysoczyźnie Elbląskiej stwierdzono hybryda dzięcioła zielonosiwego i zielonego. Samiec wykazywał mieszkankę cech, zarówno takich o pośrednim charakterze pomiędzy tymi gatunkami, jak i odpowiadających jednemu lub drugiemu gatunkowi. Wielkość ptaka, ubarwienie czapeczki i głos wskazywały na dzięcioła zielonego. Natomiast sylwetka w locie, ubarwienie boków głowy, boków ciała i zewnętrznych sterówek oraz często powtarzane bębnienie były takie jak u dzięcioła zielonosiwego (Svensson et al. 1999). Cechami pośrednimi były: otoczenie oka i szerokość wąsa oraz ubarwienie oka. Najpierw usłyszano wielokrotnie zawołanie, bardzo podobne do dzięcioła zielonego. Po chwili wabienia przyleciał ptak wielkości dzięcioła zielonego, lecz o bardziej zwartej sylwetce. Na głowie czerwona czapeczka, dochodząca do potylicy. Wąs czarniawy, szerszy niż u dzięcioła zielonosiwego, z niewielką czerwoną plamką w środkowej części. Otoczenie oka szarawo-stalowe, a nie czarne jak u dzięcioła zielonego. Boki głowy w rejonie pokryw usznych zielonkawo-żółte z siwym odcieniem. Pozostałe ubarwienie wierzchu – zielonkawe. Sterówki brązowe, na zewnętrznych brak jasnych prążków charakterystycznych dla dzięcioła zielonego. Podogonie i tylna część boków ciała ciemno chmurkowane. Oko jaśniejsze niż u dzięcioła zielonosiwego, ale nie tak jasne jak u zielonego. Ptak siedząc na suchej topoli często bębnił, ciszej i krócej niż samiec dzięcioła zielonosiwego.

Rozmieszczenie i ekspansja na Warmii i Mazurach

Rozmieszczenie historyczne dzięcioła zielonosiwego w obecnych granicach Warmii i Mazur trudno interpretować w oparciu o publikacje, gdyż materiał w nich zawarty jest bardzo niekompletny. Wynika to między innymi z krótkotrwałej aktywności głosowej tego dzięcioła w okresie wiosennym przed lęgami, a jednocześnie słabej penetracji przez obserwatorów odpowiednich terenów zalesionych. W pierwszej połowie 20. wieku dzięcioł zielonosiwy był rzadko spotykany na Warmii i Mazurach. Są doniesienia o pojedynczych stanowiskach w Puszczy Rominckiej, w okolicach Elku i jez. Pogubie w Puszczy Piskiej (Steinfatt 1938, Tischler 1941). Informacje podawane przez Karczewskiego z lat 1950. i początku 1960. su-

Tabela 2. Zestawienie liczby par lub stanowisk dzięcioła zielonosiwego na Warmii i Mazurach w latach 1994–2005; * – liczba szacowana

Table 2. Breeding pairs and sites of the Grey-headed Woodpecker in particular mesoregions of Varmia and Masuria in 1994–2005. (1) – mesoregion, (2) – location, (3) – years, (4) – number of pairs/sites, (5) – source; * – estimated number

Mezoregion (1)	Lokalizacja (2)	Lata (3)	Liczba par, stanowisk (4)	Źródło danych (5)
Pojezierze Iławskie	Lasy Iławskie (gm. Iława, Susz, Zalewo)	2004	4–8*	M. Rodziewicz, J. Pawelec
	Wólka Majdańska (gm. Miłomłyn)	2005	1	M. Rodziewicz
Równina Warmińska	Lesiska, Podągi (gm. Godkowo), Wapnik (gm. Lubomino)	2002–2004	3	Z. Cenian
	Bemowizna (gm. Braniewo)	2003	1	P. i M. Zielińscy
Równina Ornecka	Karbowo (gm. Orneta)	2001	1	Z. Cenian
Wzniesienia Górowskie	Gronówko (gm. Braniewo), Szarki (gm. Lełkowo), Dzikowo Iławeckie, Kwiatkowo, Toprzyny (gm. Górowo Iławeckie)	1994–2005	7–8*	Z. Cenian, A. Sikora
Nizina Sępowska	Bartoszyce (gm.)	1997–1999	1	M. Szymkiewicz
	rejon jez. Oświn	1999	5–7*	Sikora et al. (2005)
	Łęknica (gm. Srokowo)	1999	1	A. Sikora
	Romankowo (gm. Sępopol)	2000	1	A. Sikora
	Wągniki (gm. Korsze)	2005	1	A. Sikora
Pojezierze Olsztyńskie	Jeziorany, Biskupiec, Bisztynek, Łęczany, Wipsowo	1997–1999	kilka	M. Szymkiewicz
	Garzewko i Różynka (gm. Świątki)	1998	2	M. Szymkiewicz
	Bukwałd (gm. Dywity)	2004	1	M. Szymkiewicz
	Jankowo (gm. Świątki)	2004	1	Z. Cenian
	peryferia Olsztyna	2002–2003	2	K. Jankowski
	przy Jez. Łańskim (gm. Purda) i Stawiguda (gm.)	2003–2004	2	B. Brewka, K. Jankowski, M. Rodziewicz
Kraina Wielkich Jezior Mazurskich	Doba (gm. Giżycko)	2004	1	M. Szablowski
Kraina Węgorapy	Lasy Skaliskie	2003	2	Sikora & Zieliński (2004)
Puszcza Romincka	Puszcza Romincka	1995–1997	11–14*	Górecki (2000 msc)
Pojezierze Ełckie	Puszcza Borecka	1994	15–20*	Gromadzki et al. (1994)

gerują liczniejsze niż wcześniej sądzono jego występowanie w południowych i północno-wschodnich rejonach Mazur (Karczewski 1964). Tomiałojc (1990) kwestionuje te uogólnienia, gdyż Karczewski oparł je na stwierdzeniu jednego konkretnego stanowiska lęgowego przy jez. Gaudy. Występowanie w północno-wschodniej części regionu zostało jednak potwierdzone znalezieniem dwóch par w latach 1977–1978 w okolicach jez. Oswin (Z. Lewartowski i K. Wołk, w: Tomiałojc & Stawarczyk 2003) i pojedynczych par lęgowych w latach 1982 i 1984 k. Kowali Oleckich (Tomiałojc 1990, K. Zyskowski) oraz dwóch stanowisk w Puszczy Rominckiej w r. 1989 (Z. Cenian – inf. ustna).

Do końca lat 1980. lęgowiska dzięcioła zielonosiwego w regionie warmińsko-mazurskim obejmowały tereny na wschód od Krainy Wielkich Jezior Mazurskich. Od połowy lat 1990. gatunek ten zaczął się rozprzestrzeniać w kierunku zachodnim Warmii i Mazur. Na przykład w północno-zachodniej Warmii pomiędzy Braniewem, Żywkowem, Lidzbarkiem Warmińskim, Świątkami, Morągiem, Pasłękiem – pomimo intensywnych kontroli terenu – nie wykryto tego ptaka w okresie lęgowym w latach 1986–1993 (Z. Cenian, R. Kapowicz), natomiast już w latach 1994–2005 odnotowano tu 13–14 stanowisk dzięcioła zielonosiwego (tab. 2). Wzrost liczebności udokumentowano również w Lasach Iławskich, gdzie w latach 1990. po raz pierwszy stwierdzono odzywającego się samca 7 i 11.04.1998 w rezerwacie Gaudy (Rodziewicz i Rohde 2002 msc). W okresie 1998–2000 ocena liczebności w ostoi Lasy Iławskie wynosiła 3–4 pary (Rodziewicz 2004). W sezonie lęgowym 2004 stwierdzony już w 9 miejscach (k. Gardzenia, Kamieńca, Jerzwałdu, między Siemianami i Zieleniem oraz k. leśniczówki Fabianki), a łączna ocena liczebności dla tego roku w ostoi Lasy Iławskie wynosiła 4–8 par (M. Rodziewicz, J. Pawelec – in litt.). Szczególnie nasilenie ekspansji ma miejsce w ostatnich kilku latach. Obecnie ciągle zasięg gatunku obejmuje obszar przygraniczny z Obwodem Kaliningradzkim, poczynając od Puszczy Rominckiej i Boreckiej, przez Krainę Węgorapy, Nizinę Sępopolską, Wzniesienia Górowskie do Równiny Warmińskiej, i łączy się z lęgowiskiem na Wysoczyźnie Elbląskiej. Zasiedla tu zarówno rozległe puszcze, jak i małe kompleksy leśne, a nawet zadrzewienia śródpolne. Na obszarze od Niziny Sępopolskiej, przez Wzniesienia Górowskie, po Równinę Warmińską o zalesieniu 10–20%, jest rozmieszczony dość równomiernie i w latach 1994–2005 wykryty na ok. 20 stanowiskach (Cenian & Sikora 2003, Cenian & Sikora 2004, Sikora et al. 2005). Stosunkowo licznie lęgowy w Lasach Iławskich na Pojezierzu Iławskim (M. Rodziewicz, J. Pawelec – in litt.) i w północno części Pojezierza Olsztyńskiego, gdzie tworzy lokalnie większe skupienia (M. Szymkiewicz – in litt.), chociaż już mniej licznie występuje w południowej części mezoregionu (tab. 2). Rozpoznanie rozmieszczenia dzięcioła zielonosiwego w regionie warmińsko-mazurskim jest fragmentaryczne i niewątpliwie jest on zdecydowanie szerszej rozpowszechniony niż to wynika z dotychczas zebranych danych.

Dyskusja

Populacja lęgowa dzięcioła zielonosiwego na Wysoczyźnie Elbląskiej jest jedną z większych w kraju (Tomiałojc & Stawarczyk 2003, Stajszczyk & Sikora 2004). W północnej Polsce liczniej niż na Wysoczyźnie gniazduje tylko w dolinie Biebrzy, a zbliżoną liczebność osiąga w Puszczach: Białowieskiej i Augustowskiej (Gromadzki et al. 1994). Według Saari i Südbeck (1997) w górach Europy Środkowej osiąga zagęszczenie 10–25 par/100 km². Z Polski niewiele jest danych o zagęszczeniu lokalnych populacji tego dzięcioła, np. w Puszczy Białowieskiej ok. 5 par/100 km² (Pugacewicz 1997), a w Puszczy Rominckiej 6–8 par/100 km² (Górecki 2000, msc). Na Wysoczyźnie Elbląskiej jego zagęszczenie przeliczone na powierzchnię leśną jest 2–3-krotnie wyższe niż w Puszczach: Białowieskiej i Rominckiej. Natomiast na Wzgórzach Dylewskich (mezoregion Garb Lubawski) na powierzchni 100 km²

krajobrazu o zalesieniu ok. 45% wykryto 4 pary i dwa pojedyncze ptaki (A. Sikora, B. Brewka – mat. niepubl.) Podczas prac terenowych stosowano tu stymulację głosową jak na Wysoczyźnie Elbląskiej. Preferencje siedliskowe dzięcioła zielonosiwego na Wysoczyźnie Elbląskiej są zbieżne z obszarami, które są w zasięgu buka w Polsce, np. w Wielkopolsce, na Śląsku i Zamojszczyźnie (Dyrzc et al. 1991, Kempa & Kosiński 2003, Mikusek & Dyrzc 2003, P. Stachyra, R. Cymbała, M. Tchórzewski – mat. niepubl.).

W ostatnim ćwierćwieczu wykazano wyraźny wzrost liczebności i ekspansję gatunku na Śląsku (Tomiałoć & Stawarczyk 2003). Poczynając od lat 1990. zaczął się rozprzestrzeniać w sąsiedniej Wielkopolsce (Kempa & Kosiński 2003). Również niniejsze wyniki z Wysoczyzny Elbląskiej i krainy Warmii i Mazur potwierdzają ekspansję gatunku. Na Zamojszczyźnie nie wykazano istotnych zmian liczebności i rozmieszczenia w ostatnich latach (P. Stachyra, R. Cymbała, M. Tchórzewski – mat. niepubl.).

Dzięcioł zielonosiwy zasiedlił Wysoczyznę Elbląską prawdopodobnie w drugiej połowie lat 1990. Pierwsze pary lęgowe odnotowano tu w latach 1998–1999 koło Kadyn (Z. Zagrodzki), chociaż jeszcze na przełomie lat 1980 i 1990., pomimo intensywnych kontroli tego obszaru, nie został tu napotkany (T. Mokwa, A. Sikora), a w trakcie niniejszych badań liczebność na całej Wysoczyźnie oceniono już na 25–35 par. Lokalne warunki siedliskowe są tu bardzo sprzyjające dla dzięcioła zielonosiwego, przede wszystkim dzięki rozpowszechnieniu zespołów leśnych z dominującym bukiem w wieku 120 i więcej lat, a jednocześnie występują tu dogodne żerowiska, zarówno na terenach zalesionych, jak i w krajobrazie otwartym, przylegającym do lasów. Konfiguracja terenu z siecią głębokich jarów utrudnia pozyskanie drewna. Ekstensywne użytkowanie obszarów rolniczych oraz mozaika siedlisk polnych (Szmeja 1989) wpływają korzystnie na bazę pokarmową tego dzięcioła, który często żeruje na terenach otwartych w pobliżu lasów (Cramp 1985).

Śmiertelność dzięcioła zielonosiwego zimą jest ważnym czynnikiem regulującym liczebność populacji tego gatunku, szczególnie na północy zasięgu. Gruba pokrywa śnieżna ogranicza dostępność do pokarmu i w takich warunkach dzięcioł zielonosiwy korzysta z miejsc wcześniejszego żerowania dzięcioła czarnego *Dryocopus martius*, który odsłania dostęp do mrowisk (Saari & Südbeck 1997). Porównując wielkość zniesienia dzięcioła zielonosiwego (zazwyczaj 7–9 jaj) i bliźniaczego dzięcioła zielonego (5–7 jaj) (Cramp 1985) można przypuszczać, że różnica w wielkości lęgów może mieć związek z dostosowaniem do większej śmiertelności dzięcioła zielonosiwego. Pomimo częściowego pokrywania się zasięgów tych gatunków, dzięcioł zielonosiwy występuje liczniej na obszarach o klimacie bardziej surowym (w górach oraz dalej na północy), niż bardziej „ciepłolubny” dzięcioł zielony.

Tomiałoć i Stawarczyk (2003) uważają, że podczas cenzusów dzięcioła zielonosiwego obserwatorzy mogą liczyć nie liczbę rewirów (par), lecz ptaki wołające (sumując głosy samic i samców), i w konsekwencji liczebności tego dzięcioła są zawyżane. Podczas niniejszych badań na Wysoczyźnie Elbląskiej samce odzywały się zazwyczaj odmiennie od samic. Możliwość identyfikacji płci ptaków po głosach oraz wykorzystanie odtwarzanych z magnetofonu głosu i bębnienia, umożliwiają uzyskanie stosunkowo dokładnych danych o liczebności gatunku. W celu uściślenia kategorii zajęcia rewiru (przez jednego ptaka, czy parę), wskazane jest prowadzenie 2–3 kontroli na stanowisku, w okresie od połowy marca do końca kwietnia.

Hybrydy dzięciołów zielonego i zielonosiwego notowano w Europie wyjątkowo: dwukrotnie w Niemczech i raz w Szwecji, natomiast pierwszego hybryda w Polsce napotkano w kwietniu 2002 na Bagnach Biebrzańskich (Dmoch 2003).

Wysoczyzna Elbląska nie była dotąd znana jako ważny obszar dla ptaków w skali Polski i Europy (Gromadzki 1994, Sidło et al. 2004). Badania prowadzone w latach 2004–2005 wy-

kazały wyjątkową wartość tego terenu dla awifauny, ze względu na bardzo liczne populacje kilku rzadkich lub zagrożonych gatunków, w tym dzięcioła zielonosiwego. Jest to również jedna z ważniejszych krajowych ostoi przepiórki *Coturnix coturnix*, derkacza *Crex crex*, żurawia *Grus grus*, siniaka *Columba oenas*, dzięcioła średniego *Dendrocopos medius*, jarzębki *Sylvia nisoria*, muchotłówki małej *Ficedula parva* i gąsiorka *Lanius collurio* (A. Sikora i inni – dane niepubl.).

Romualdowi Mikuskowi serdecznie dziękuję za cenne uwagi metodyczne przydatne podczas planowania i realizacji badań. Piotrowi Zielińskiemu i Markowi Bebtotowi dziękuję za pomoc w pracach terenowych na Wysoczyźnie Elbląskiej. Dziękuję również kolegom za przekazanie niepublikowanych obserwacji dzięcioła zielonosiwego z Warmii i Mazur. Są to: Zdzisław Cenian, Maciej Rodziewicz, Marian Szymkiewicz, Jerzy Pawelec, Bogdan Brewka, Krzysztof Jankowski, Zenon Rohde, Mirosław Szablowski, Zbigniew Zagrodzki i Krzysztof Zyskowski. Z Zamojszczyzny udostępnili dane: Przemysław Stachyra, Robert Cymbała i Mirosław Tchórzewski. Zenonowi Rohde dziękuję za wykonanie mapy rozmieszczenia dzięcioła zielonosiwego.

Literatura

- BirdLife International 2004. Birds in Europe: population estimates, trends and conservation status. Cambridge, UK. BirdLife International Series No 12.
- Cenian Z., Sikora A. 2003. Awifauna doliny rzeki Pasłęki. Not. Orn. 44: 161–177.
- Cenian Z., Sikora A. 2004. Ostoja Warmińska. W: Sidło P.O., Błaszowska B., Chylarecki P. (red.). Ostoje ptaków o randze europejskiej w Polsce, ss. 190–194. OTOP, Warszawa.
- Cramp S. (ed.). 1985. The Birds of the Western Palearctic. 4. Oxford University Press.
- Dmoch A. 2003. Obserwacja mieszańca dzięciołów zielonosiwego *Picus canus* i zielonego *P. viridis*. Not. Orn. 44: 273–275.
- Dyrzc A. 1991. Dzięcioł zielonosiwy – *Picus canus*. W: Dyrzc A., Grabiński G., Stawarczyk T., Witkowski J. Ptaki Śląska. Monografia Faunistyczna, ss. 294–296. Uniwersytet Wrocławski.
- Górecki G. 2000 msc. Porównanie awifauny Puszczy Rominckiej na tle zmian środowiska na przestrzeni ostatnich 60-ciu lat. Praca magisterska. Zakład Ekologii UW, Warszawa.
- Gromadzki M., Dyrzc A., Głowaciński Z., Wieloch M. 1994. Ostoje ptaków w Polsce. Biblioteka Monitoringu Środowiska, Gdańsk.
- Karczewski Z. 1964. Materiały do awifauny Polski. II. Acta Ornithol. 8: 296.
- Kempa M., Kosiński Z. 2003. Ekspansja i pierwsze przypadki gniazdowania dzięcioła zielonosiwego *Picus canus* w Wielkopolsce. Not. Orn. 44: 131–135.
- Kondracki J. 1998. Geografia regionalna Polski. PWN, Warszawa.
- Matuszkiewicz J.M. 2001. Zespoły leśne Polski. PWN, Warszawa.
- Mikusiński G., Angelstam P. 1997. European woodpeckers and anthropogenic habitat change: a review. Vogelwelt 118: 277–283.
- Mikusek R., Dyrzc A. 2003. Ptaki Gór Stołowych. Not. Orn. 44: 89–119.
- Pugacewicz E. 1997. Ptaki Puszczy Białowieskiej. PTOB, Białowieża.
- Rodziewicz M., Rohde Z. 2002 msc. Plan ochrony rezerwatu przyrody Jezioro Gaudy. Operat ochrony fauny (oprócz ryb). Jerzwałd–Gdańsk.
- Rodziewicz M. 2004. Lasy Iławskie. W: Sidło P.O., Błaszowska B., Chylarecki P. (red.). Ostoje ptaków o randze europejskiej w Polsce, ss. 180–183. OTOP, Warszawa.
- Saari L., Südbeck P. 1997. Grey-headed Woodpecker *Picus canus*. W: Hagemeyer W.J.M., Blair M.J. (eds). The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their distribution and Abundance. ss. 442–443. T&AD Poyser, London.
- Sidło P.O., Błaszowska B., Chylarecki P. (red.). 2004. Ostoje ptaków o randze europejskiej w Polsce. OTOP, Warszawa.
- Sikora A., Zieliński P. 2004. Zagrożone i nieliczne gatunki ptaków Niecki Skaliskiej na Mazurach. Not. Orn. 45: 115–119.

- Stajszczyk M., Sikora A. 2004. *Picus canus* (Gmel., 1788) – dzięcioł zielonosiwy. W: Gromadzki M. (red.). Ptaki (część II). Poradniki ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 – podręcznik metodyczny. T. 8, ss. 258–262. Ministerstwo Środowiska, Warszawa.
- Sikora A., Cenian Z., Półtorak W., Ryś A. 2005. Awifauna łąkowa okolic jeziora Oświn oraz jej zmiany w XX wieku. W: Gromadzki M., Wiśniewski R.J. (red.). Jezioro Oświn i okolice. Monografia przyrodniczo-kulturowa.
- Steinfatt O. 1938. Die Vögel der Rominter Heide und ihrer Randgebiete. Schriften Phys.-ökon. Ges. 70: 53–96.
- Svensson L., Grant P.J., Mullarney K., Zetterström D. 1999. Collins Bird Guide. HarperCollins Publishers, London.
- Szmeja K. 1989. Roślinność pól uprawnych Wzniesień Elbląskich. Acta Biologica 7: 1–65. Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Tischler F. 1941. Die Vögel Ostpreußens und seiner Nachbargebiete. 1. Königsberg und Berlin.
- Tokarz H. 1961. Zespoły leśne Wysoczyzny Elbląskiej. Acta Biol. et Med. Soc. Sci. Gedan. 5: 121–244.
- Tomiałojć L. 1990. Ptaki Polski. Rozmieszczenie i liczebność. PWN, Warszawa.
- Tomiałojć L., Stawarczyk 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. PTPP „pro Natura”. Wrocław.

Arkadiusz Sikora
Zakład Ornitologii PAN
Nadwiślańska 108, 80-380 Gdańsk
sikor@stornit.gda.pl

Uzupełnienia do tomu 46:

- s. 88 – służbowy adres autora: Zakład Ekologii UW, Banacha 2, 02-097 Warszawa
- s. 260 – w publikacji pt. „Wyniki obrączkowania ptaków w ramach Akcji Siemianówka w latach 2002–2004” zabrakło informacji: Akcja Siemianówka jest punktem obrączkowania ptaków organizowanym przez Koło Naukowe Biologów, działającym przy Instytucie Biologii Uniwersytecie w Białymstoku i zrzeszonym w międzynarodowej sieci SE European Bird Migration Network.